



Ф Р А Н К О

ВЛІСНИЙ СИДІР



Р У Х

I

31603

3679

ор

ІВАН ФРАНКО

ЗЛІСНИЙ СИДІР

ІЗ ДАВНІХ СПОМИНОК
МОЛОДОСТИ

01607



1989



+

Р У Х

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського Дру-
ку“, „Картковому репертуарі“ та інших
показниках Української Книжкової Па-
лати.

УКРПОЛІГРАФОБ'ЄДНАННЯ
1-ша ШКОЛА ФЗУ
ім. А. В. БАГІНСЬКОГО

Укрголовліг 3391. зам. 2755
Тир. 5000

Харків, червень 1930

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 31 603

1930

I

3-679

ЗЛІСНИЙ СИДІР

З давніх споминок моєї молодости

I

Я не багато знав злісного Сидора. Він жив аж геть на другім кінці нашого села, що все таки становило добрий кусень дороги, бо село наше велике та довге.

При тім же він пильнував Ділу, т. є. того великого лісу, що криє північні спохови Карпат, і до нашої Слободи йому рідко коли лучалося ходити. Таким способом я бачив його лиш кілька разів. А прецінь і тих кількох разів було досить, щоб злісний Сидір тоді вже виразно вдався мені втямку.

Мій небіжчик тато був коваль і славився на всю околицю не тільки хорошою та триєкою роботою свого ремесла, але й своєю живою, гостинною та людяною вдачею. Кузня мого тата, що стояла саме насеред нашої невеличкої Слободи на досить високім, плоскім сугорбі віддалік від села, була, так сказати, місцем збору, нарад та приязної балаканки для всіх сусідів. Скоро тільки, бувало, тато ввійде до кузні та, беручись до роботи, заценькає молотком по бабі (ковадлі), так зараз, гляди, починають сходитися сусіди, близькі й дальші, далі прибувають і люди з села, а то й геть з дальших сел із роботою,— деякі приїздять возами, і на оборі та під кузнею починається немов правдивий ярмарок. Бесіди, жарти, сміхи, серед них ненастанне ценькання батькового молотка або грізний, прискорений стукіт двох дужих молотів, усе те мішалось до купи й доносилося до хати, де я, тоді ще малий, ледве п'ятилітній хлопчина, виглядав через вікно на той кликотючий вар робучого життя. Мене тягло надвір, до кузні. Мені хотілось власними очима глядіти на все, слухати всього, що там робиться та говориться. Мене манило звучне батькове ценькання і грубий, уриваний стук важких молотів, мов гавкання злющих, великих та похриплих псів. Мене манив вогнистий блиск розпеченого заліза, котре, мов живе, підмітувалось на ковадлі під частими-густими ударами молотів. Мене манили ті червоні іскри та білі сарахкотячі зиндри, що пирскали від розпаленого заліза на всі боки і виглядали здадека на темнім тлі кузні, мов вогнистий дощ з чорної хмари. А вкінці манили мене ті чужі лиця, непривичні, а приязні го-

лоси, ті грубі, а ширі й добродушні сміхи, ті веселі та сумні оповідання, котрих так багато можна було наслухатися в татовій кузні.

Ось чому я кожного разу з дитинною упертістю напивався до кузні. Впрочім тато, котрий дуже мене любив, і не думав мені того боронити. Напроти самого вогнища на прилавку в кузні стояло довге й високе коритце з водою до студження заліза. Отож то на один кінець того коритця від кута тато поклав широку, гладку плиту,—це було моє місце. Тут я сидів цілими годинами, дивився, слухав і дивився. Все мене цікавило. Мені зовсім не нудилось дивитись хоч і як довго на вогонь, на ту невеличку, синяву полемінь, що мов випливала лагідно з розжареного, червоного вугля при рівнім, одностайнім подуві міха. Я слідив за кожним куснем вугля, як він, зразу чорний, облитий тим синявим вогником, поволі червонів, а далі білів, розпадався на кусники, меншав і таяв, мов потовчений срібlistий лід. Так само й залізо, розпалюване в вогні, цікавило мене. Я лякався за нього, скільки разів батько в кліщах всував який кусень до грані,—мені здавалося, що й воно мусить чути біль,—а коли знов батько виймав його з-під вугля і швидко клав на ковадло—жарке, аж біле, сичуче, прискаюче вогнистими зиндрами, що зліталися, мов оси, в різні боки і не раз грозили мені самому в моїм далекім, затишнім і теплім кутику,—то й тоді я лякався того заліза, мов розгніваного, мстивого противника, котрий за дізнану в огні зневагу готов у лютості зробити яку пакість татові або комунєбудь у кузні. І звичайно в таких разях тато прикликав когось, і своїм звичайним, швидким голосом говорив:

— Ти на, ти на, Миколо (чи як там), заступи но ось дитину, щоби го¹ зиндра не спекла.

І між мною та сарахкотячими зиндрами ставав чоловік, щоб зиндри не долітали до мене. А з-поза його плечей я з радістю й страхом дивився на підскоки розжареного заліза на ковадлі, дивився, як воно видовжувалось, розплескувалось, кривилось під ударами молотів, аж поки з білого не зробилося червоне, з червоного брудняве, тоді батько назад встролював його в вогонь.

А з якою цікавістю, з яким страхом я завсігди дивився на той міх, що сапів і надувався якраз проти мене! Я не міг зрозуміти, чому він надувається, скоро хто почне димати жердкою, зчепленою за один кінець грубим шнуром зі спідньою дошкою міха. На верхній дошці лежав камінь і коли йно починали роздимувати, міх сопів так важко, мов страшно томився своєю роботою, його шкіряні боки западалися до середини,

¹ Го — його.

а з нутра роздавалось немов якесь хлипання, котре проймало мене мимовільним ляком. Аж поволі-поволі при ненастаннім диманню міх надувався цілий, підносив верхню дошку враз із каменем геть догори, трохи не під саму повалу, напружав тугу свої фалдовані боки і міцним, рівним подувом пер у саме вогнище річку густого воздуха так, що не раз аж розкидував жарюще вугля геть на боки. Вся та переміна була для мене дивом, і я дармо допитувався тата, що там таке в міху.

— Ой ти... ти... ти! — відповідав, усміхаючись, отець, — все бис тільки хтів знати! Там дика баба в міху!

Але „дика баба“ не була вже для мене новиною. У всім і всюди, від чого мене дома хтіли здержати, сиділа та „дика баба“. Вона літом стерегла в полі гороху, до котрого я був дуже ласий; вона сиділа в ямі під припічком, де я, загнівавши, любив залазити; вона пробувала на поду, де мені за-казано вилазити по драбині. Для того я не дуже налякався і не дуже вірив тому, що казав тато. Моя цікавість довела мене до того, що раз, коли тато перед кузнею кував коня, я зліз зі свого сідала й поліз під міх, щоби подивитися, що в нього є зі споду. Але тут я справді побачив таке, що всі казки про диких баб, кусік, залізних вовків і других страхів нараз гурмою нагрянули на мене: я побачив щось широке, волохате, що, мов живе, рушалось, підмітувалось до середини міха і знов спадало. Правда, це була звичайна кляпа, обшита телячою шкіркою, але моя роздразнена дитиняча уява, годо-вана з дня на день лячними казками про всякі маровища, по-бачила тут щось живого й надприроднього і я з страшенним вереском кинувся взад від міха, гримнув головою о дерев'яний дрюк, що стояв побіч, і відтак без тямки, окривавлений, упав насеред кузні...

А коли ж відтак пробудився, скалічений у голову, мокрий від крові й від води, котрою мене обливали, то довгий час я дрижав і не міг сказати нічого, як тільки одне:

— Дика баба... дика баба... з'їсти мя хотіла.

II

Але такі сумні случаї, хоч їх було кілька, все таки були рідкі. А звичайно в кузні було весело й привітно, як ніде, і ще й досі споминка про татову кузню будить у моїй пам'яті може найприємніші й найщасливіші хвили мого дитинства. Скільки ширих, давно знайомих лиць пересувається передо мною при згадці про татову кузню! Багато з них давно вже потонуло під мураву, багато з веселих, здорових, ширих, робочих людей, якими я видав їх у кузні, поперемінювалось у нужденних, похилених грижею, немов хробаком підгризеных,

напитком та зопсуттям зруйнованих старців. Потужна, каламутна хвиля життя перевалила по тім щасливім, молодім світі, серед котрого стояла тихо під старими гонтами татова кузня, і багато, багато змила вона, поперевертала, повалила або закаламутила поганим намулом.

У кузні також пізнав я злісного Сидора. Ще й досі живо стоїть перед моїми очима той здоровий, високий, мов буряк червоний, чоловік з блискучою стрільбою за плечем і з борсуковою торбою при боці. Серед прочих людей він видавався велетом і як коли прийшов до кузні, то тато, сміючись, за всігди здалека кричали до нього:

— Ти на, т-на, Сидоре, вилигане, не йди ми до кузні, бо головою повалу просадиш!

Хід Сидора був важкий і звалуватий, мов хід тяжкого воза з сіном. Його голос був різкий і дикий, мов справді лісового чоловіка. На нім була коротка витерта гунька гнідого сукна, а під нею полотняний лейбик. На голові зимою мав бойківську футрянну шапку з наушниками, котра його лицю надавала ще дикіший і грізніший вигляд.

Як я боявся Сидора! Коли не раз тато казали йому заступити мене перед зиндрами, і він своїми широчезними плечима заставив мене, мов стіною, то я з ляком позирав на його страшну шапку і весь тримтів, сам не знаючи чого.

А прецінь Сидір не був злим чоловіком. Хоч говорив різко та голосно, сміявся якомсь дико та проразливо, то прецінь у голосі його звучала доброта й ширість, і він умів жартувати та смішити всіх так, як мало хто другий. Але особливо мене любив він дуже. Коли тільки прийшов до нас „на Гору“, за всігди носив мене на руках з кузні до хати, а з хати назад до кузні, давав мені всілякі забавки з лісу: то дубінки, котрими я, бувало, весь день катулькаю по хаті, то мисочки від жолудів, то різнобарвні жолуді, то якісь блискучі камінчики та халабудки, котрі я складав і переховував, мов не знати яке добро. Часом Сидір забавив довше у нас, і тоді по обіді звичайно брав мене на коліна, вчив мене робити з дерева плуги, плести з хворосту санки або з lika черевики, а притім умів так цікаво та любо приговорювати, що я забував про його червоне, страшне лице і про його „дику“ шапку, а готов був слухати його до самого вечора. Часом розповідав мені Сидір і казки, але за всігди якісь смішні й веселі, — а ніколи не говорив таких страшних та понурих, як мені говорено дома.

— А як прийшов Іван з євреями до ліса, — говорить було Сидір, — та й каже: ну, євреї, стережіться, бо тут в лісі вовки. „Ох, Іван, — кажуть євреї, — та бо ми сі дуже боїмо за тото вовк!“ — „Не бійтеся, дурні, — каже Іван, — хоч вас котрого з'їсть, то невелика шкода! А всіх вас чень не подусить!“

Ідуть вони лісом, ідуть, а далі зайшла ніч. „Ну,—каже Іван,—гов, євреї, тут будем ночувати. Лягайте спати!“ Лягають мої євреї, але якось не можуть поміститися. „Ох, Іван,—кричать вони,—як ми будем спало, коли ми сі дуже боїмо за тото вовк! Цюєсь, Іван, поклади ти нас так, сцьоби ми нікотге ні спало зкраю, але всі в сегедині, бо ми сі дуже боїмо за тото вовк!“— „Га, як хочете так, то добре“—каже Іван, та й почав дивитися по лісі, де тут є муравлисько теньге¹. Надибав та й каже: „Ну, євреї, лягайте всі головами на тоту подушку довкола! Нікотрий не будете з краю“. Полягали, та й бойє², всі в середині. Але як ся муряшки рушат, як зачнут євреїв січі, матінко! Євреї в гавт: „Ох Іван, Іван, та бо ту таке велике бльох, сцьо воно дуже кусає!“ А Іван кричить: „Тихо, євреї, бо вовка кличу!“ І євреї-небораки мусили цілу ніч переспати на такій подушці.

Я заходився зо сміху при таких оповіданнях, і смішив мене, конечно, не сам предмет, з котрого я багато дечого не розумів, а радше чудацьке перекирлювання самого Сидора та його раз пискливий, ніби то єврейський, а знов надприродно грубий, будім Іванів, голос.

Але нічим так не зрадував мене злісний Сидір, як невеличкою сокиркою, майстерно виробленою з дерева, котру подарував мені. Як то я носився з нею! Скільки то дубів та ялиць я постинав нею в думці! В скільки різних місцях я ховав її, аж поки не винайшов одного, найбезпечнішого, під припічком, у шпарі між двома делинами, відки на другий день підсліпувата служниця Марина загромадила її враз із трісками в піч! І помимо безконечних плачів та жалів за незабутньою сокиркою я завсігди з подякою споминав про злісного Сидора і ждав з дня на день, коли він знов прийде, щоб пожалуватись перед ним на Марину і спитати його, чи не має ще одної такої сокирки. Але я дармо ждав. Тиждень минав за тижнем, а Сидір не приходив „на Гору“. Так минули жнива. Під осінь мене дали до школи, і відтоді я вже ніколи не бачив злісного Сидора.

III

Ні, брешу! Я бачив його ще раз, але в яким положенню! Серед яких обставин! Мені й досі важко робиться, коли згадаю про те.

Минуло два роки від того часу, як я бачив Сидора в татовій кузні. Моя дитиняча пам'ять заповнена була таким натовпом нових вражін з життя школярського, що давніші

¹ Теньгий — великий, здоровий.

² Бойє — слово без певного значення, може значити ей-богу.

згадки почали звільна погасати та затемнюватись у пам'яті. Про Сидора і його дерев'яну сокирку я давно забув. Я тепер був уже студент другої нормальної класи в Дрогобичі й цілими днями, мов безумілий, бубнив „der, die, das“ та „einmal eins“, тільки вечорами, поклавшись спати, я зажмурював очі та пригадував собі всі ті яркі, любі, минулі картини з домашнього життя, з татової кузні. І я любувався своїми споминками, перекидав їх, мов дитина, бавлячись, перекидає блискучі камінчики, мішав дійсне з видуманим, аж поки всім тим не втомився й не заснув.

Одного дня, йдучи зі школи додому, я побачив, що вулицею напроти мене валить товпа народу: селян, міщан, жінок, дітей,— а найбільше євреїв. Усе те сунулося, мов пестра¹, рухлива хвиля, кричало, гаморило, розмахувало руками і позирило цікаво та боязко в середину натовпу, де здалека ще я заздрів пару багнетів, виблискуючих до сонця високо понад головами людей. Я зачудувався, що це за ярмарок такий, який рідко коли мож було видіти в будній день на тихих вулицях Дрогобича. У кількох людей я допитувався, що це таке, але всі позирали на мене згори (я справді був дуже малий ростом) і йшли далі, балакаючи, розмахуючи руками, немов і не чули мого запитання. Тоді я, мов щур, протиснувся попід руки людей крізь цілу тоту товпу аж до середини і тут побачив таке, що аж увесь застив на місці. Між двома жандармами, скутий ланцюгом навхрест, окривавлений на лиці й руках, обшарпаний, блідий, наче смерть, з рушницею за плечима йшов... злісний Сидір. Він понурив очі в землю, довге чорне волосся, скудовчене від запеклої крові, звисало йому на очі; ланцюг дзеленькотів при його ногах, а руки були тісно скуті на плечах, аж посиніли й набігли кров'ю від тиску заліза. І увесь він виглядав, мов зламаний, мов підкошений. З його давньої сили, з його смілого, важкого і твердого ходу не лишилося й сліду. Він плентав ногами, згорбився, мов під тягаром, і мені, малому, тяжко-тяжко стало жаль того чоловіка, так що я тут-таки розплакався наголос і почав кликати його по ім'ю:

— Сидоре, Сидоре, а вам що зробили? Куди вас ведуть? Сидір озирнувся, пізнав мене.

— Чи то ти, Іваніку? Не плач, дитинко, не плач, іди додому та... та згадай часом нещасливого Сидора!

Я ледве дочув тих послідніх слів, котрі він промовив тихіше, мов сам до себе. В тій хвилі один жандарм штуркнув мене кулаком в груди так міцно, що я лиш раз йойкнув і був би в тій хвилі впав під ноги людям, якби якась жінка не була

¹ Пестрий — рябий, строкатий, сорокатий.

мене підхопила на руки та винесла з товпи, пустивши за нелюдським жандармом найдосадніше прокляття, на яке тільки її голова здобулася.

Зі сльозами в очах, з болем у грудях від жандармського удару я ледве ледве поволікся на свою квартиру, де всі перелякалися, побачивши моє посиніле лице й почувши моє оповідання про Сидора й жандарма. Розуміється, що тітка, у котрої я мешкав, насварила на мене зате, що я пхався між людей, — але про Сидора не могла мені нічого сказати, бо й сама нічого не знала.

Це було якось у середу. Я горів з нетерплячки, щоб дізнатися, що сталося з Сидором, хто його так покривавив і куди повели його ті люті жандарми. Коли тільки мав вільний час, бігав я по місті, чи не здиблю кого з нашого села, щоб вивідатися про все. Але здибати не міг я нікого, — треба було ждати аж до понеділка. Моя думка день і ніч занята була Сидором. Він привиджувався мені, раз здоровий, сильний, у татовій кузні, — то знов згорблений, окривавлений і нужденний на вулиці, скутий залізними путами, між двома жандармами та оточений товпою гамірливого міського люду.

У понеділок приїхали мої родичі, і від них я дізнався небагато. Я завважив, що вони нерадо говорили про Сидора. Мама навіть поглянула на мене неласкаво, коли я почав уперто допитуватися про нього.

— Тихо будь, — відказали тато. — Що тебе такий поганин обходить?

— Чоловіка забив, дводушник! — сказали мама. — Знаєш Колечкового Миколу, того, що тобі черешень давав!

— Миколу? — проговорив я. — То Миколи вже нема?

— О, ще в середу поховали. Господь би його покарав, сумлінника якогось, що так марно душу зі світа зігнав!

— Ну, ну, дай спокій, не клени, — сказали тато до мами, — не годиться просити кари божої на нього! І так го вже покарав!..

На тім бесіда урвалася. Я не дізнався, як і за що забив Сидір Миколу. Тільки мені дуже жаль було Миколи. Це був хороший, чорнявий парубок, круглолиций і статний, мов вилитий, з блискучими чорними очима, розмівний, веселий і живий, яких небагато можна надібати між сільським людом, прибитим і приглушеним від молоду. Микола був син нашого близького сусіда і то, що звичайно зветься, „багацький син“. Він зріс у достатку. Отець його був добрий і щирий чоловік, котрий не тільки пантрував свого господарства, але любив також, подібно як і мій отець, жити і заходити з людьми. В нього вдався Микола. Щирий і простодушний, мов дитина, услужливий і веселий, він усіх еднав собі своєю щас-

ливою вдачею, усіх потягав ід собі запахом свіжости й молодости. Для того то всі його любили, а найбільше ми, малі хлопці. Микола був для нас такий добрий, — не раз при святі або неділі бавився з нами, мов дитина, і завсігди вмів вигадати якусь таку веселу та хорошу забаву, що ми з радісним криком бігли йому назустріч, скоро коли показався між нас. Я особливо чув велике прив'язання до Миколи і, вже будучи школярем, підчас літніх вакацій день-у-день бігав до Колечка, так мені там було любо та добре, мов у себе дома. І коли я застав дома Миколу, то той завсігди кликав мене до себе і казав читати собі дещо з книжки, між тим коли сам майстрував граблі або направляв шлеї для коней. Не раз, коли я скінчив читання, Микола говорив:

— Шкода, що мене тато не давали до школи. Бувбим тепер також так читав.

— Ти би був ліпше читав, Миколо, — відповідав я.

— А то чому ліпше?

— Бо тому, що ліпше. В тебе пам'ять ліпша, ніж у мене. Татуньо казали, що як живуть, не видали ще в жодної дитини такої пам'яті, як у тебе.

Микола всміхався на те й сумнів на хвилю.

— То правда, — казав він, — твої тато трохи не плакали, так просили мого тата, щоб мя дали до школи. Та що, коли мої не хтіли. „Єдного го маю, — кажуть, — то най ми буде з нього господар, а попом ні оден Колечко не був та й не буде“.

В першій хвилі, коли я почув, що вже Миколи нема, то й сам не знав, що зо мною сталося. Мені зразу видавалось це дивним, неможливим. Я не міг здобутися на жодну гадку, а тільки допитувався раз-по-раз:

— То Миколи вже нема?

— Нема, синочку, — відказували мама.

— То Сидір його забив?

Мама потакували головою, немов боялися виповісти устами те страшне „забив“.

— І за що ж він його забив?

— Дай спокій, не допитуйся, не годиться о тім говорити!

То було все, що я дізнався від мами. Але я не знаю, чи є в світі взагалі хтонебудь, а особливо молодий, до гарячки розцікавлений і зворушений хлопець, котрий би успокоївся на тім маленькім та пустім слові „не годиться“. Я бодай можу сказати про себе — не знаю, чи це встид, чи хвала, — що ніколи те слово не становило для мене паркану, через котрий би я не посмів не то заглянути крізь якунебудь шпарочку, але й зовсім перелізти. Те саме сталося й тепер.

Ми поїхали з моєї квартири на місто. Цілий дрогобицький ринок повний був народу. Глота була страшенна. Тиснулись, кричали на різні лади, перекликувались, сварились та побратимались, а все серед безконечної хмари пороху, що здвигався понад ринком, мов густа, сіра хмара. Мої родичі, намістивши свій віз сприбока, пішли за справунками й лишили мене коло воза. Сонце пекло згори, і серед того здвигу та гомону я почувся самотнім, покинутим, мов серед непрохідного лісу. В моїй голові, мов гвіздь, засіла думка про Миколу та Сидора. Я пригадував собі минуле, але ніколи й ніде не міг добачити й сліду якоїнебудь неприязні між ними. Я не тямив навіть, щоб вони колинебудь сходилися або згадували один про одного. І за що ж міг Сидір забити Миколу? Я так довго думав над тим, що поволі-помалу зачало виринати перед моєю уявою червоне, кругле, трохи дзюbate лице Сидора, тільки ще червоніше й більше, ніж було дійсно. Якраз таке лице, яке після оповідань мали опирі, котрих палили в нас на Базарищу! Ах,—мигнула мені через голову думка,—може й Сидір опир? Мене зібрав ляк. Я пригадав собі дальші оповідання, котрих наслухався бувало, що всі, хто йно має з опирами якенебудь діло, мусять стати нещасливими,—і мені пригадалась моя приязнь до Сидора, і незабута дерев'яна сокирка, і всі забави та розмови із Сидором... Я переконаний був, що іменно тою сокиркою опир-Сидір хотів мене „потягти“ і що не вкинь її Марина в вогонь, то я певно вже давно був би впав у криницю або зломив ногу. Як я тепер був вдячний підсліпуватій Марині! Як я боявся згадки про Сидора! А боязнь вироджувала ненависть. Боязнь, збуджена забобонними, темними споминками, посплітаними докупі, проганяла з мого дитинячого, м'якого серця той жаль за чоловіком, який я чув спочатку. Я бачив тепер у Сидорі тільки опиря, котрому—так бодай хотіли казки—треба якнайшвидше відрубати голову і в плечі забити осиковий кіл. І моя уява почала рисувати передо мною страшні, криваві картини. Я сидів на возі, під жарким соняшним промінням, серед ненастанного гомону ярмаркового народу,—і весь дрижав з ляку перед власними мріями, а прецінь не міг від них відірватися. Мені бачилося, що весь той люд довкола мене, що снувався перед моїми очима неясно, мов марива,—що всі ті купи народу сходяться сюди не задля торгу. Що ось тут на ринку, за хвилю відбудеться інше, страшне діло: будуть рубати опиря-Сидора. Як усі тиснуться, натягають голови, щоб його побачити! Які незлічимі громади сходяться раз-у-раз з усіх боків! Я мимоволі почав чимраз пильніше, зі страхом і цікавістю, дивитись на той люд. Ось

товпа збілася в одну густу, одностальну стіну. Тільки ж стіна та жива, хитається сюди й туди, хвилює мов жито в полі, сплетене до купи горошком і полетицею. Аж ось понад вершок тої стіни блиснули два горючі, білі проміння, немов серпи. Я дрогнув увесь і випулив очі на ті блискучі вістря. Вони хитаються, сунуться звільна почерез здвиг. Я боюсь навіть подумати, що це таке. Ось чути крик з-посеред здвигу,—грізний, бистрий, урваний: „З дороги!“ І жива стіна в одній хвилі розскочилася, утворила широку вулицю, серед котрої посеред двох жандармів я побачив... скованого Сидора.

Чи це той опир, котрого ведуть рубати?

Я завмер на місці,—дух у мні сперло. Я не спускав ока з Сидора. Крови на нім не було, як генто, але здавалось, що і в нім також її не було. Блідний, блідний, як полотно! Лице протягле, аж чорне. Тільки очі з глибоких ямок блимають, мов догасаючі каганці. Він ішов згорблений, сумний, із зятими устами, немов на плечах у нього був якийсь великий тягар. Хоч кругом було багато знайомих, котрі кликали на нього, замовляли, надставляли навіть руки то з грішми, то з хлібом,—він немов оглух, осліп і онімів. Ані головою не повернув, ані не підвів лиця, втупленого в землю, ані слова не промовив. Рівним, мертвецьким кроком пройшов через ринок і щез на закруті вузької вулички, що вела ід міському криміналові. За ним потяглася громадка свояків та знайомих, щоб навістити його в тюрмі.

А я все ще стояв на возі, глядів у ту вузьку, брудну й темну вуличку, де щез Сидір. Мені здавалось, що це величезна яма, яких багато я видав у нас в лісі, і що в тій ямі сидять якісь страшні кланцаті звірі, між котрі оце вкинено Сидора. У мене серце щеміло. Хвиля тиші й напруженої уваги, зверненої на дійсні, живі предмети, прогнала з моєї голови забобонний страх і ненависть. Я забув про опиря-Сидора. А впрочім цей Сидір, замучений, нужденний,—де ж він подібний до опиря, червоного та здорового, що щоночі насисається людської крові! Ні, Сидір не опир! Він такий, як і всі люди. Але за що ж він забив Миколу?

І знов те страшне питання засіло в мою голову і почало путати та мішати в ній усе догори дном,—і знов почало будити споминки про всякі дива та мари казочні. Знов дійсний світ почав замеркати перед моїми очима і замість живих, правдивих людей почали снуватися поперед мене воздушні, млісті, неозначені, а тим страшніші маровища. Сидір був злісний! Та споминка відживила в моїй голові всі дива, якими в казках заселений ліс. Мавки з зеленими косами гойдаються на березових гілках. Лісовики визирають з нутра дупельних осик і регочуться голосно, любуючись переляком чоло-

віка. Під корінням вільх на багновищах сидять столітні, вивалоокі жаби, порослі мохом,— а коли неосторожний чоловік наступить на котру, то тому нога всохне або мати вмере. Мені поза плечима почав пробігати мороз, але думка не могла відірватися від поганих привидів. В'язанка сіна, що лежала перед моїми очима на возі, перемінилася в моїй уяві в купу хворосту та гілля, наметаного на таке місце в лісі, де забито й закопано чоловіка. Мені живо представилось таке місце. Гушавина непроходима. Підсадкуваті ялички збилися густою купою, сплелися своїми зеленими, розщепіреними руками міцно і стоять довкола залятого місця, мов діти, що танцюють „великої ями“.

Але посеред них—ні, попід них, немов пискір, просковзуються дві стежки, давно-давно утопані, але давно й закинені. Хто знає, відколи не ходили ними люди,— а прецінь вони не заростають травою і тягнуться, мов чорні нитки, мов річки запеклої і скріплої крови, в нутро непроглядної, лісової зелені. Вони гладкі, тверді й холодні, мов слимаки.

А поверх них, поверх густих яличок здвигається друга величезна верства зелені, підперта грубезними стовпами. Це вікові дуби стоять понад молодую бростю і високо вгорі також сплітаються своїми потужними, крутими конарами¹ до купи й шумлять, шумлять ненастанно, протяжно,— а крізь той шум прориваються виразно для заслуханого вуха якісь таємні, наглі, міцніші хвилі голосів, мов важкі зідхання, мов приглушені стогони. Темно в споду. Вогко, холодно, понуро в споду. А з одного і з другого боку цього пустого і страшного місця—глибокі, стрімкі дебрі, завалені від віків гниючим ломом, а з них віє ще густіша пільма, ще більша сирість, ще дужчий холод і запах гниlosti. Мені здавалось, що я сам у тій хвилі стою серед цілої тої природи, грізної, живої та таємничої. Холод проймає мене до кости, перестрах морозить мене ще більше, але якась дивна сила пре мене вузьенькою стежкою далі, далі в гушавину. Густі ялички чіпають мене своїми колючими гіллями за руки, за одіж, б'ють по лиці, але я не питаю, лізу далі, тиснуся вглиб. Аж ось нараз яличок не стало, я випростувався, зирнув... Широким колесом сперлися ялички довкола рівної полянки, порослої папороттю. Насеред неї розходяться дві стежки і на тім самім місці висока купа старого хворосту й ломаччя. Я стаю і вдивляюсь у ту купу. Щось немов приковує мої очі і мою увагу до неї. Щось немов шепче мені: „Тут, під тою купою, лежить Микола, тут його Сидір забив!..“ Аж ось з-під купи ломаччя поволі, поволі висувається з землі щось біле. То не гриб виростає так швидко з вогкої

¹ Гілляками.

землі, то людська рука, Миколова рука, висувається і киває до мене, манить мене д' собі.

Я заверещав щосили і стратив пам'ять про все, що мене окружало.

Коли пробудився, чув велике ослаблення в цілім тілі. Мені здавалось, що щось давить мене в груди і не дає дихати. При тім почув я докучливий біль у голові, немов мені крізь вуха вертить хтось аж до мізку сверликами. Я застогнав. Надо мною нахилилися мама і прошептали:

— Що тобі, Івасику?

Я нічого не відповідав, тільки глядів німими очима на їх лице, зіссане безсонницею та грижею. Я силувався пригадати собі, де я і що зо мною, але дарма. Позад мене було темно. Ані одне лице, крім маминого, не приходило мені в тямку, — і я знов пронир у м'яку, холодячу й бездонну хвилю забуття.

Пізніше ажень я дізнався, що, сидючи довгий час (від десятої перед полуднем аж десь до четвертої з полудня) на возі з відкритою головою, шапка зсунулась була з моєї голови, й сам не знав, коли, виставлений у увесь той час на спрагу сонічну, я дістав запалення мозку. Родичі застали мене зомлілого в руках посторонніх людей, котрі на мій наглий вереск збіглися до нашого возу. Від того дня до мого виздоровлення минуло цілих два місяці.

Про Сидора й Миколу не згадував мені ніхто більше. Від родичів я не чув про них і слова, швидко відтак пішов знов до школи, а літа й нові вражіння на довгий час затерли всякі споминки про них.

V

Затерли, та не знищили!

П'ятнадцять літ з окладом¹ минулось від того часу, коли цього літа, перебираючи всілякі старі п'сьма громадські, зложені в скрині у нашого війта, я надибав два поблеклі й поплямлені кусники. На однім з них случайно я прочитав ім'я Сидора. Хоч наразі я зовсім не міг собі пригадати, що це за ім'я, але воно дивно вразило мене, мов нота давно забутої пісні. Я взяв ті папери до рук, вони були звиті у трубку й перев'язані шнурком. Війт, котрий стояв при мні і помагав мені перебирати папери, — він запросив мене був, щоб я йому в тій сумішці шпаргалля віднайшов якийсь давній квіт, бо

¹ З окладом — з гаком.

сам він був неписьменний,—почав обзирати уважно видобуті скрутілі, але, очевидно, не пронюхав, що в ній є і до чого вони.

— Ану но, що то за фуяри?—питав він і почав розмовувати шнурок.

— Відлотжіть набік, то прочитаємо,—сказав я і взявся шукати далі квіта.

Того ж таки дня вечором я взявся до читання випорпаних з громадської скрині паперів. Один з них був акт оскарження, а другий,—судовий декрет на злісного Сидора, оскарженого о навмисне забійство Миколи Т. Я читав і перечитував ті сухі, урядові документи і до пізньої ночі продумував над тим пожовклим, сивим папером, побазграним виблеклими буквами, поплямленим якимось плином, у котрім декуди розплилось чорнило—певно сльозами! Чиї це сльози капали на той папір?.. Чиї тремтячі руки пом'яли його?..

І яка страшна, сумна історія виснувалась перед моїми очима з тих двох старих шматків старого паперу! Я розповім її в зв'язку так, як тепер вона стоїть передомною, а не так, як вона поволі складалась та доповнювалась у моїй голові з давніх, неясних споминок і з коротких та недокладних слів судових документів.

.....

(Оповідання незакінчено).





ЦНА 10 КОП.
D

31.603

Ф $\frac{I}{3-679}$



КООПЕРАТИВНЕ Р У Х
ВИДАВНИЦТВО

Харків, вул. 1-го Травня, 10/11
Телефон 29-81

31.603
I
Φ 3-679

